

BẢN DỊCH TIẾNG VIỆT TÁC PHẨM *THẦN KHÚC* (*CUỐN ĐỊA NGỤC*) CỦA DANTE ALIGHIERI

ANTONIO ALESSANDRO^(*)

Tóm tắt: Nhân dịp kỷ niệm 700 năm ngày mất của đại thi hào Ý Dante, Nhà xuất bản Khoa học xã hội đã tái bản cuốn *Địa ngục* - trường ca *Thần khúc* của Alighieri. Lần tái bản này có thêm một số bài luận về tiếp nhận Dante Alighieri ở Việt Nam và về cách mà tác phẩm của ông vẫn tiếp tục khiến người đọc ở Ý cũng như ở Việt Nam bất ngờ và say mê. Bài viết đánh giá vị trí của Dante, vai trò của *Thần khúc* cũng như ý nghĩa của việc tái bản cuốn *Địa ngục*.

Từ khóa: Dante, *Thần khúc*, *Địa ngục*, văn học Ý.

Abstract: In commemorating the 700th anniversary of Dante's death, 'Khoa Hoc Xa Hoi' Press republished the legendary poet's *Divine Comedy*. This new edition includes essays on Vietnamese's reception of Dante Alighieri and how his work continues to amaze and influence readers in both Italy and Vietnam. This article will review Dante's position in the history of world literature, the role of *Divine Comedy*, and the significance of its republishing.

Keywords: Dante, *Divine Comedy*, *Inferno*, Italian literature.

Dante và tác phẩm sáng lập ngôn ngữ văn chương Ý thời kỳ Phục hưng

Năm 2020, nước Ý long trọng tổ chức kỷ niệm 700 năm ngày mất của thiên tài văn học dân tộc Dante Alighieri¹. Dante sinh năm 1265 và mất năm 1321 tại Ravenna, trong một gia đình dòng dõi quý tộc. Ông là một nhà thơ, một nhà văn, nhà tư tưởng và chính khách của vùng đất Florence - nơi lưu giữ những kiệt tác của Michelangelo như bức tượng chàng David. Ở Ý, ông thường được gọi là *Il sommo poeta* - nhà thơ tối cao. Cùng với hai nhà thơ thời Phục hưng là Pétrarque và Boccace, Dante đã đưa ngôn ngữ vùng Toscana trở thành ngôn ngữ văn chương của cả quốc gia. Engels đánh giá Dante là một nhân vật khổng lồ, là nhà thơ cuối cùng của thời Trung cổ và đồng thời là nhà thơ đầu tiên của thời đại mới.

(*) Đại sứ đặc mệnh toàn quyền Italia tại Việt Nam từ tháng 11/2018.

¹ Ngày Dante quốc gia của Ý được tổ chức sớm hơn một năm so với kỷ niệm ngày mất chính xác của Dante.

Thần khúc (vở hài kịch của thánh thần), là trường ca quan trọng nhất của nước Ý. Tác phẩm đóng vai trò quan trọng với bản sắc văn hóa Ý giống như *Truyện Kiều* với văn hóa Việt Nam. Phương ngữ Tuscan - thứ tiếng sẽ trở thành tiếng Ý hiện đại - lúc này là một trong mười hai bản ngữ của mười hai vùng đất bị cát cứ của đế chế La Mã đang suy tàn. Được sáng tác trong khoảng thời gian Dante bị trục xuất khỏi quê hương, *Thần khúc* là câu chuyện bằng thơ kể lại chuyến đi thăm Địa ngục, Tĩnh thổ và Thiên đường của Dante cùng với thầy của ông - nhà thơ cổ đại Virgile. Chuyến đi theo lời đề nghị của Béatrice - người tình của Dantes. Ở hành trình đó, ông lần lượt gặp từ những anh hùng Hy Lạp cổ đại cho tới những người có tên tuổi đương thời. Bản trường ca được viết bằng tiếng Italia, gồm 100 khúc ca với 14.226 câu thơ, chia làm ba phần, trừ khúc ca mở đầu, mỗi phần có 33 khúc ca. Sở dĩ Dante được coi là “người cha của tiếng Ý hiện đại”, *Thần khúc* là một tác phẩm vĩ đại bởi những đóng góp to lớn:

Về mặt ngôn ngữ, Dante là một trong các tác giả đầu tiên sử dụng tiếng Ý “bản

xứ”, tức là thứ tiếng những người dân thường vẫn dùng, và sau đó trở thành tiếng Ý chuẩn ngày nay. Ở thời của ông chính quyền chỉ dùng tiếng Latin trong hành chính và văn hóa, nhưng Dante đã thể hiện khả năng sáng tạo vượt trội và lòng dũng cảm thách thức lại chủ nghĩa tuân thủ. Người ta thống kê có đến 90% số từ mà người Ý sử dụng ngày nay đã từng xuất hiện theo một cách nào đó trong *Thần khúc* và vì thế đây chính là tác phẩm điển hình thể hiện sự ra đời của tiếng Ý và sự phát triển của nó so với các ngôn ngữ gốc Latin khác. Điều này có liên quan đến quan niệm của ông về ngôn ngữ văn chương đương thời. Dante từng chịu ảnh hưởng của thơ ca vùng Provence và của *stil nuovo* (phong cách Italia mới). Đó là nghệ thuật bác học và chỉ dành cho một số nhóm chọn lọc. Sáng tác quan trọng của đời ông là *Hài kịch thánh thần*, đối lập với tác phẩm *Éneide* của Virgile được mệnh danh *alta tragédia* (bi kịch). Được gọi là *Comédia* (hài kịch), một phần vì nhân vật của ông có sự khởi đầu đầy đau khổ nhưng kết thúc hạnh phúc. Thêm vào đó, ông gọi cuốn sách là “Hài kịch” còn là vì phong cách của nó thông tục và được viết bằng thứ ngôn ngữ bình dị. Dante là người nhiệt thành bảo vệ sự cao quý của ngôn ngữ nô na như trong cuốn sách của mình về thuật hùng biện. Dante từng nói rằng, phong cách trong tác phẩm của ông không phải là phong cách của tiếng Italia cao nhã, mà là của ngôn ngữ hằng ngày trong dân chúng, tuy thế, nó vẫn thuộc về thể loại cao quý¹. Văn học bản địa trước Dante nói chung đều rất chất phác. Dante là người sử dụng triệt để chất liệu ngôn ngữ bản địa sinh động, thậm chí đôi khi “tầm thường”, nhưng ông không lạm dụng sự chất phác

ấy mà đặc biệt tôi luyện cách viết sao cho mềm dẻo, sinh động và tinh tế.

Về bản sắc dân tộc, gần như trong suốt chiều dài lịch sử hàng thế kỷ trước thế kỷ XIX, nước Ý chỉ là một “ý niệm” chứ chưa bao giờ thực sự là một nhất thể. Nước Ý mới chỉ được thành lập năm 1861 sau khi sáp nhập nốt phần lãnh thổ của vương quốc Sardegna. Đến thời kỳ của Dante mới ra đời nhận thức về bản sắc dân tộc Ý, một bản sắc của nước Ý độc lập và vượt lên trên các vương quốc nhỏ, cũng như nhận thức về các thông lệ ngoại bang tác động đến các vương quốc đó. Và chính *Thần khúc* đã bật lên tia lửa đầu tiên của lòng khao khát hướng đến một quốc gia nhất thể của người dân Ý. Bản trường ca chứa đầy những nhân vật có thật thời đó, và vì thế đã khiến tác phẩm trở thành một tài liệu chính trị. Từ một số góc nhìn nhất định, *Thần khúc* còn là một tác phẩm có tính cách mạng.

Bản thân Dante cũng tham gia nhiệt thành vào đời sống chính trị ở thành phố Floren của ông. Khi phe chính trị của ông bị yếu thế hơn so với phe thân Giáo hoàng Boniface VIII, Dante đã bị kết án và bị trục xuất khỏi Florence. Đối với Dante, đó là một bản án chính trị vắng mặt vì ăn hối lộ và bất tuân Giáo hoàng, nó khiến ông không chỉ bị tịch thu tài sản mà có thể bị lên giàn hỏa thiêu. Sau một thời gian dài lưu vong từ thành phố này sang thành phố khác, Dante lưu lại Ravenna nơi hiện nay vẫn còn phần mộ của ông. Từ đó đến nay chúng ta chứng kiến sự đối đầu giữa hai thành phố của Ý: Florence đã rất luôn muốn di mộ của Dante về, gần đây nhất thành phố này còn quyết định hủy án trục xuất Dante, nhưng Ravenna cương quyết không chịu và luôn quyết tâm gìn giữ phần mộ Dante như một trong những di sản quý báu nhất qua nhiều thế kỷ và xuyên suốt cả thế chiến thứ II.

Dante còn là một con người rất mộ đạo, một con chiên Công giáo ngoan đạo

¹ Dante chịu ảnh hưởng nhiều từ nhà thơ La Mã cổ đại Virgile. Ông yêu thích phong cách diễm lệ và đã mượn từ nhà thơ này chủ đề đi xuống Địa ngục.

và tâm huyết với Nhà thờ Rome, mặc dù ông theo quan điểm khác với Giáo hoàng thời ấy là phần đạo phải độc lập với phần chính trị. Đức tin tôn giáo của Dante tràn ngập trong toàn bộ tác phẩm *Thần khúc*, với những tư liệu và ẩn dụ có thể khiến cả những người có đức tin khác phải suy ngẫm. Trước hết, tác phẩm là một bài thơ giáo huấn có quy mô bách khoa thư bộc lộ thế giới quan đương thời. Trong đó xuất hiện tất cả các không gian tưởng tượng từ thực tế: quá khứ và hiện thực, vĩ đại và đê hèn, lịch sử và hư cấu, bi kịch và hài kịch, con người và phong cảnh. Với Dante, đó còn là một phúng dụ về sự cứu chuộc cho toàn bộ loài người. Trật tự thế giới bên kia trong tác phẩm của Dante được thể hiện thông qua sự phân chia các linh hồn thành ba loại, mỗi loại lại được chia nhỏ hơn. Hệ thống này tương ứng với đạo đức học của Aristote và của Thánh Thomas d'Aquin: những kẻ bị đày ở Địa ngục; những kẻ xưng tội ở Tĩnh thổ cần sửa mình; và những người được xếp lên Thiên đường vì đức hạnh. Người ta bắt gặp trong *Thần khúc* rất nhiều sự kiện trần tục có mối liên hệ với ý Chúa về sự cứu rỗi, bởi thế giới bên kia là sự hoàn kết của ý Chúa, còn các sự kiện trần tục hoàn toàn chỉ là những hình bóng. Theo học thuyết của thánh Thomas d'Aquin, sự tạm bợ của con người trên mặt đất chỉ là hình bóng của sự hoàn kết này.

Giá trị cuốn *Địa ngục* và ý nghĩa của việc tái bản

Địa ngục kể lại câu chuyện mà Dante là nhân vật chính, bắt đầu từ ngày thứ sáu lễ thánh, 8/4/1300. Dante lạc bước vào một khu rừng rậm tối tăm, khi tìm được lối ra thì gặp ba con thú chắn đường. Ông sợ hãi kêu cứu, Béatrice từ thiên đình phái Virgile xuống để dẫn đường cho Dante xuống địa ngục. Nhân vật Dante xưng tôi thấy mình bị lạc khỏi "chính đạo" trong một cánh rừng, ám chỉ cho tội lỗi. Khi

nhìn thấy ngọn đồi cao chứa chan ánh sáng, Dante đối mặt với ba con thú dữ thể hiện những thói xấu của con người: con báo ẩn dụ sự xa hoa, con sư tử thể hiện sự kiêu ngạo, con sói là sự keo kiệt. Nhà thơ Virgile xuất hiện theo lời cầu xin của người phụ nữ mà ông yêu mến và tôn thờ là Béatrice để đưa ông ra khỏi cánh rừng tối, vượt qua Địa ngục để "ngắm lại sao trời". Virgile và Béatrice là những biểu tượng cho lý trí và thần học, tức là những sự thông tuệ và sáng tạo. Từ trên ngọn đồi có cánh rừng đó, Virgile đưa Dante vượt qua Địa ngục và Tĩnh thổ. Sau đó đến lượt Béatrice sẽ đưa nhà thơ đến với Thiên đường. Sự hiện diện của hai nhân vật dẫn dắt này rất quan trọng với niềm tin tôn giáo và nghệ thuật. Bởi lẽ, nếu Virgile mang đến lý trí thì Béatrice mang đến niềm tin. Chuyến đi qua Địa ngục gặp những nhân vật nổi tiếng như Ulysse, Cleopatre, nàng Helen thành Troie,... vì không biết đến đức Kitô, và cuối cùng gặp Quỷ sứ. Bắt đầu từ khúc ca thứ ba, chuyến du hành vượt qua cánh cổng lớn khắc những dòng thơ mở đầu khúc ca, mà câu cuối cùng là: *Hãy bỏ lại mọi hy vọng/ Người hãy bước vào đây.*

Tác phẩm của Dante có tầm vóc vượt thời gian, những chủ đề cũng như ngôn từ của *Thần khúc* nói chung, cuốn *Địa ngục* nói riêng, sau 700 năm vẫn sẽ được chào đón. Trong thời kỳ của mạng xã hội ngày nay, khi các giao tiếp đều diễn ra chớp nhoáng cùng với sự lẫn lộn của hình ảnh và từ lóng, tôi vẫn muốn mời bạn đọc thử chiêm nghiệm để thấy các khổ thơ trong tác phẩm này rất cô đọng, gằn gỏi thậm chí là dí dỏm nữa. Và đặc biệt, chúng cực kỳ biểu cảm, giàu hình tượng mà không cần sự trợ giúp của hình ảnh đi kèm. Với khả năng biểu đạt cũng như ảnh hưởng của Dante thời đó, theo ngôn ngữ hiện đại chúng ta có thể coi ông là một "influencer".

Cuốn *Địa ngục* được tái bản lần này bởi Nhà xuất bản Khoa học xã hội¹ xuất phát từ niềm tin rằng, như những sự tái sinh, những áng thơ của Dante có thể được cảm nhận và đánh giá cao kể cả ở những nền văn hóa khác như văn hóa Việt Nam. Linh hồn, cái chết, chính trị, đạo đức, bản sắc dân tộc, cõi trần và cõi thần thánh đều là những chủ đề phổ biến ở bất cứ nền văn hóa nào. Đặc biệt, những khái niệm này rất gần gũi với văn hóa Việt Nam, mà với các đặc thù lịch sử vốn luôn sẵn sàng tiếp nhận các tác giả nước ngoài và các quan điểm khác nhau về thế giới. *Địa ngục* theo hình dung của Dante được Quý đào sâu dưới thành Jerusalem vào sâu lòng đất. Chín tầng *Địa ngục*, không ánh sáng và không có thời gian, ứng với từng tội lỗi, tầng cuối cùng do Quý chiêm giữ. Chôn đó ở trong tâm lòng đất và Quý vẽ cánh tạo ra giá lạnh khủng khiếp. Phía trên cao là dòng sông địa phủ ngăn cách có ông lão chèo đò Kharon.

Trước đây còn có một bản tuyên dịch khác của hai dịch giả Lê Trí Viễn và Khương Hữu Dụng (Nhà xuất bản Văn học, 1978) theo bản tiếng Pháp của Henri Longnon (Ed Garnier Frères, 1962). Cả hai bản dịch này đều chỉ là tuyên dịch, nhưng các phần chú thích tương đối kĩ càng. Bản dịch của giáo sư Nguyễn Văn Hoàn là bản dịch đầu tiên đầy đủ đến với bạn đọc Việt Nam trực tiếp từ tiếng Ý. Tôi mong rằng, với bản dịch trau chuốt của giáo sư Nguyễn Văn Hoàn nhân dịp tái bản lần này, các độc giả Việt Nam thêm một lần nữa cảm nhận vẻ đẹp của thơ Dante và cùng suy ngẫm về những thông điệp được gửi gắm. Tôi biết hàng trăm học sinh, sinh viên học tiếng Ý tại các trường phổ thông và đại học ở Việt Nam chắc sẽ vui mừng đón nhận trường ca này. Ngoài các em, tôi hy vọng rất nhiều bạn Việt Nam đã từng đặt chân đến Ý và đem lòng yêu cảnh đẹp, nghệ thuật, âm thực hay đang kinh

doanh làm việc với Ý cũng sẽ quan tâm đến tác phẩm. Và đặc biệt cuốn sách được tái bản lần này là để dành cho những bạn đọc muốn trải nghiệm văn học cổ điển, thử sức với bản trường ca của một đại thi hào Ý của thế kỷ XIV được dịch ra tiếng Việt.

Việc tái bản cuốn *Địa ngục* của Dante Alighieri do giáo sư Nguyễn Văn Hoàn dịch là một trong các sáng kiến văn học thuộc Chương trình hành động được ký kết vào tháng 5 năm nay giữa hai chính phủ trong khuôn khổ Hợp tác chiến lược Italia - Việt Nam. Giáo sư Nguyễn Văn Hoàn đã qua đời 6 năm trước, nhưng chúng tôi vẫn luôn tưởng nhớ và ngưỡng mộ thành quả lao động của ông với tư cách là một trong những học giả am hiểu nhất về ngôn ngữ và văn hóa Ý trong khu vực châu Á. Những đóng góp to lớn của ông trong nhiều lĩnh vực như giáo dục, dịch thuật và nghiên cứu đã góp phần thắt chặt quan hệ hợp tác giữa Italia và Việt Nam. Chính vì vậy, ông đã vinh dự được Tổng thống Cộng hòa Italia - Carlo Azeglio Ciampi tặng Huân chương Hiệp sĩ năm 2002 và là người Việt Nam đầu tiên nhận danh hiệu cao quý này. Nhân dịp này, tôi xin được cảm ơn gia đình cố giáo sư Nguyễn Văn Hoàn đã nhiệt tình hợp tác với Đại sứ quán Italia và với Nhà xuất bản Khoa học xã hội trong việc tái bản cuốn sách; cảm ơn bà Maria Benimeo, bà Trần Hồng Hạnh và ông Trần Thanh Quyết đã đóng góp những bài viết chất lượng nhân dịp kỷ niệm 700 năm ngày mất của Dante. Tôi cũng xin được cảm ơn Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam đã hợp tác với chúng tôi trong sáng kiến này. Đại sứ quán Italia tại Hà Nội và Tổng lãnh sự quán Italia tại thành phố Hồ Chí Minh sẽ trao tặng những cuốn sách này cho các trường, các thư viện và các đối tác. Lễ ra mắt sách sẽ được tổ chức trong Tuần lễ Tiếng Ý trên thế giới. Đây là lần thứ XXI sự kiện này được tổ chức và năm nay 2021, Tuần lễ Tiếng Ý được dành để tưởng nhớ đại thi hào Dante Alighieri.

¹ Nhà xuất bản Khoa học xã hội cho tái bản bản dịch được ấn hành năm 2005 của giáo sư Nguyễn Văn Hoàn.